

**LAPURDIKO EMAKUMEEI
JUSTIZIA EGIN DIEN
PASTORALA**

Pastoral guztietan berrikuntzak izaten diren arren, aurtengo pastoralean berrikuntza handiak itxaro genituen, eta egia esateko, hizkuntzaren gordintasuna kenduta, ez dira horrenbeste-koak izan; eta hobeto horrela agian, honek esan nahi baitu pastoralara etengabeko berritzean den antzerki mota dela. Bada-ki betikotik edaten, baina beti aitzinera begira. Azken hamar-kadetako pastoral-idazleek eta errejentek¹ era guztietako berri-kuntzak landu eta burutu dituzte, ez dira inoiz antzinako mol-deetan estekaturik geratu.

Etxahun-Iruri izan zen, zalantzarik gabe, pastoralera berri-kuntza handiena ekarri zuena, ordura arteko süjetak² –sain-duak eta Frantziako pertsonaia handiak– baztertu zituenean, euren tokietan euskal pertsonaiak jarritz. Orduz geroztik, euri ugari bota badu ere, dena progresio logiko batez etorri da. Zuberokoak aunitz zor dio pastoralari, gizarte kohesioa eta auzolana, besteak beste, eta Etxahun-Irurirekin hasitako pastoral berriari euskararen prestigioa eta berrindartzea.

¹ Errejenta: Pastoral zuzentzen duena, pastoral-zuzendaria.

² Süjeta: Pastoraleko pertsonaia nagusia.

Pastoral berri honetan badira estilo ezberdinak, prefosta!. Batzuk besteak baino klasikoagoak dira, neurri eta molde zaharrei lotuagoak; badira pastoralaren indarra musikan eta dantzan bereiziki oinarritzen dutenak, eta badira ere, istorioari eta hizkuntza landuari izugarrizko garrantzi handia ematen diotenak. Estilo kontua, besterik ez da.

Aurtengo pastorala biziki berezia izan da peredikü³ eta azalpenetan erabilitako hizkuntzaren gordintasunaren aldetik. Honek bizitasun handia eman dio, eta 1609. urtean Frantziako Henrike IV.ak Lapurdin bultzatu zuen zapalketa dakarkigu gogora, bere lazgarritasun osoz. XVII. mendeko Lapurdi hartan, etxeko jaunek botere handia zeukaten eta Uztaritzen biltzen zen biltzarraren bitartez, herrialde osoa gobernatzen zuten, benetako gobernu moduko bat osatuz. Lapurdiko foru eta usadio zaharrak ziren sistema honen oinarria. Urtubiako eta Senpereko jaunek, gerra garaiko agintea izateaz aparte, ez zuten bestelako aginterik, eta hau ere aski mugatua eta kontrolatua, Uztaritzeko Biltzarrak aunitzetan azken hitza ukaiten baitzuen. Bi jauntxo hauek bekaitzaz begiratzen zuten Frantzia alderat, hango nobleen botere handia nahi baitzuten beraientzat.

Hori dela eta, Lapurdiko etxeko jaunak kolpatu nahirik, Henrike IV.gana jo zuten. Urtero, Lapurdiko bost mila gizon inguru joaten ziren Ternuako itsaso izoztuetara bale-arrantzan. Eta horretaz baliatuz, belar-sendagintza, sinesmen zaharrekin loturiko tradizio eta erritoak... jorratzen zituzten emakumeak sorgintzat harturik, salaketa ezarri zuten frantses erregearen aurrean. Salaketa hark ez zuen inolako funtsik, hala eta guztiz ere, erregeak hori guztia jakinki, Pierre de Lancre bidali zuen Lapurdira epaile nagusi eta errege ordezkari gisa. Erregeak be-

³ Peredikü: Edo prediküa. Pastoraletan, bukaera aldera, azken jekaldiaren ondoren, pastoralaren mezua laburbiltzen duen eta irakaspen bat aditzera ematen duen kobla multzoa.

re boterea handitu nahi zuen, eta horretarako lapurtarren auto-gobernua kolpatu beharra zeukan. De Lancre Bordelera lan egitera joandako euskal familia baten ondorengoa zen. Familiaren deitura Rostegui (Arostegi) zen, eta Pierren aitatxiak aldatu zuen, orduz geroztik eraman zuten De Lancre deitura frantsesaz. Pierre de Lancrek euskara eta euskaldunak gorroto zituen, eta bereiziki euskal emakumeak, beraiek baitziren euskara eta euskal tradizioak belaunaldi berriei transmititu egiten zizkietenak. Krudela, paranoikoa eta misogenoa zen, eta ankerkeria handiz jokatu zuen Lapurdin.

Emakumeak jazarri, atxilotu eta gupidarik gabe torturatu egin zituen, eta horietako aunitz bizirik erre. Horixe izan zen Lapurdin egin zuen balentria. Ez dakigu zehazki zenbat pertsona erre zituen, batzuek 20 bat emakume eta bizpahiru euskal apaiz erre zituela diote, beste batzuek askoz gehiago erre zituela defendatzen dute. Jazarriak eta torturatuak zazpiehun bat izan zirela esaten da.

Azkenean, Baionako apezpikua zen Bertrand Etxauze bai-gorriarrak, bere eremuko apaiz zenbait erre zituela ikusirik, erregearengana jo zuen De Lancre Lapurditik eraman zezala eskatuz. Badirudi hori izan zela, ordurako Ternuatik itzulirik ziren bospasei mila gizon horien haserrealdiarekin batera, De Lancre Lapurdi uztera behartu zuen arrazoietakoa bat.

Gertaera lazarri hauen 400. urteurrena dela eta, Tittika Rekaltek Lapurdiko Belagileak hartu ditu pastoral sūjeta gisa. Pastoralean erabili duen hizkera gordina benetako tragedia haren oihartzuna bizi-bizi zabaltzeko tresna ezin hobea suertatu delarik. Gai honek, bestalde, badu gaurkotasun handia. Ikusi, besterik ez dugu egin behar, bai Iparraldean eta bai Hegoaldean arrotz epaileek gaur euskaldunekin duten jokaera.

Pastoral hau uztailaren 26an jokatu zen lehen aldiz eta agorrrilaren 2an bigarrenez. Ni lehenengora joan nintzen Iñaki lagun bizkaitarrarekin batera. Goizean ohiko meza eta ondoren-

go karrikaldia edo zintzarrada izan ziren. Arratsaldeko 3,30etan hasiera eman zioten pastoral saioari. Sargorio handia zen arren harmailak beterik zeuden, baita aurrez aurreko harmailaren gibelaldean bi haritz sendok eskaintzen zituzten gerizpe-gune goxoak ere. Esan dezadan harmaila hau mendi mazela baten inklinazioaz baliatuz zurez eginak zituztela, Aloze-Ziboze-Onizeko herritarrek, garai bateko pastoral zaharretan egiten omen zen bezala.

Oholtzako deabrüa⁴ ere, berezi samarra zen, ohiko gorribeltza izan beharrean, kolore anitzetakoa eta neurritz handiagoa baitzen. Kristal ezkatetz egindako begi handi-handiak zituela zirudien. Polita zen oso.

Belagile edo sorgin nagusia Nernatenako Mariatxo izenekoa zen eta buruan garai hartan euskal emakumeek burua estaltzeko zerabilten kapela falikoa zeraman, baina kapelako buztanak zakil baten itxura ikaragarri handia zuen, garai hartako erotismo libreagoaren berri emateko nahita horrela diseinatua pastoralerako. De Lancrek Lapurdiko emakumeak sorginak zirela frogatzeko zerabiltzan argudioetako batzuk honako hauek ziren:

- 1.– Belarrak erabiltzen zituzten ukendu eta edari sendagariak egiteko.
- 2.– Euskaraz, hau da, deabruaren mintzairaz mintzo ziren.
- 3.– Adan eta Ebak paradisuan jan zuten sagar debekatuaren zukua, hau da, sagardoa edaten zuten.
- 4.– Dantza eta festetan sexu harreman libreak erakusten zituzten, edo horrela iruditzen zitzaion, bederen, De Lancre hertsi zoroari.

⁴ Deabrüa: Oholtzako ate gorriaren gainean dagoen deabru itxurako panpina. Stüjetaren kontrako zerbait gertatzen denean, bizkarrean zintzilik duen sokatik tiratuz dantzatzen dutena.

- 5.– Gizonak Ternuan zirenean, Lapurdiko emakumeek gobernatzen zuten etxe eta lurretan, gizonaren rola harturik. Eta hori frantsesen ikuspegitik sinestezina zen.
- 6.– Deabruaren gurutzea, hau da, lauburua erabiltzen zuten.
- 7.– Euskal sinesmen zaharretako jainko-jainkosak eta naturako indarrak gurtzen zituzten, eta errito eta tradizio zahar ugari praktikatzen.
- 8.– Buruan bekatua zeramaten, inolako lotsarik gabe, hau da, lehen aipaturiko zakil itxurako kapela.

Eta azken hori da Ttittika Rekaltek Nernatenako Mariatxoren kapelaren bidez oroitarazi eta aldarrikatu nahi izan duena: sexuaren erabilera librea, hain zuzen ere.

Pastoral hau ez da Ttittikak egin duen lehena, 2005ean, Ahüzki mendiko zulo batean, agertoki guztiz natural batean, eta zuzien argipean, Oiherkoren trajeria izenekoa jokatu baitzen. Oraingo hau, beraz, jokatzen den bere bigarren pastoral da, eta Oiherkoren mundu magikoaren nolabaiteko jarraipena dela esanen nuke nik.

Pastoral honen errejenta Ttittikaren anaia den Jean Pierra Rekalte izan zen, eta ohikoa duen bezala, biziki lan ona egin zuen. Emakume jostunen buru den Erramun Gartzia-Zabalegik, urtero bezala, bere trebezia handia erakutsi zuen, janzkerak ederrak, kolore handikoak eta garaiarekin ongitxo uztartuak egin baitzituzten. Mixel Etxekoparrek, Niko Etxartek eta Oihan Oliarjek kantu moldatzaile eta irakasle ezin hobeak direla erakutsi zuten oholtzara igo ziren aldiro. Jokulariek ere, maisuki egin zuten lan. Ene irudikoz indar handiko pastoralak izan zen,, adierazkortasun eta iradokizun handikoa.

Berrikuntzen aldetik aipa ditzadan honako hauek:

- 1.– Hizkeraren gordintasuna. Hona hemen kobla zenbait adibide gisa:

47.– Kabale balde dira
 Urden erditan ohatzen
 Denbora gehiena xuritzen düe
 Bata besten tzikhokatzen.

48.– Urdaña ederrik ere bada
 Titiak beti tzilintzau
 Süsaltzen dira entzün baiko
 Gizonen ganik “txauri txao”!

50.– Koskollik batere gabe dira
 Gure gizon ükül horik
 Nago mündüan badenez
 Egiaz horik bezalakorik!

2.– Koblen gogortasuna, publikoaren erantzun eta haserrealdia bilatzen zutenak. Adibidez:

126.– Emazteak behar dü jakin üken
 Egoiten bere betiko leküan
 Sorginkeria horiek üko egin
 Ta jarri gizonaren zerbütüan!

3.– Oholtzan, ohiko deabrü gorri-beltzaren orde, koloreetako deabrüa. Lehen aipatu duguna.

4.– Aurrez aurreko harmaila, zurez eta mendi penditzaz baliatuz egina zen.

5.– De Lancreren bakarraldia hizketan (136), inolako koblarik gabea. Bere mezuan biziki gogorra zena. “...bena debrüaren eskütik elki, kosta ahala kosta, süiaz bada süiaz...”

6.– Süjeta ez zen pertsonaia bakarra, ohikoa den bezala, kolektibo bat baizik: Lapurdiko belagileak edo sorginak. Patrick Keheillek Barkoxen, 1998. urtean, jokatu zen pastoralearan honen aurrekaria burutu zuen, lau süjeta eta lau aro erabili zituenean.

7.– Koblen bukaerako errepikapena zinez fite egiten zuten, Mañukortak bertsogintzan darabilen moldea gogora zekarkiguna.

8.– Azkeneko urteetan izan dira neskak satan-dantzetan, baina oraingoan janzkera berezia zeramaten: gona beltza, txanbra eta txapel gorriak, eta borla beltza.

9.– 13. jelkaldian sarrera atabalez bideratu zen, lehen kobla izugarri gogorra izan zelarik:

148.– Herroka bite zale honarat
 Alü süsal urdaña horik
 Eta laster minta bite
 Balin badüe erraitekorik.

10.– Pastoral-libürüan tartekaturik azaltzen diren marrazkiak. Egilea Gonzalo Etxebarria izan da, eta maisukiro jorratu ditu sorginekin eta torturekin loturiko irudiak. Bada horietako bat, amerikarrek irakiarrekin egindako tortura basatiak gogora ekartzen dituenak. (123. or.)

Dena den, aipatutako berrikuntza hauek guztiak izugarri ongi integratuak ziren pastoralaren egituretan. Horixe izan da, Ttittikak eta lan talde osoak izan duten lorpenik handiena.

Kantuak eta dantzak biziki ederrak izan ziren. Aipa ditzadan lehenengo kantorea, bale arrantzaz ziharduena. Bazuen indarra eta arras adierazgarria zen. Hauxe izanen da, nire ustez, euskal kantutegi herrikoian laster sartuko den abestia. Letra Ttittikarena da eta doinua Mixel Etxekoparrena. Bigarren kantorea ere aipatzeko modukoa da. Bere bukaera oraindik dabilkit belarrietan: "...isilik egoitea zaükü galteginik" 8. jelkaldian⁵ izan zen artzain kantorea⁶ ederra izan zen zinez. Hori bai entzun-ikusleok ohiko artzanoraren⁷ eta taloen falta sumatu genuen. Artzainekin eta ardiekin batera oholtzara igo zen asto zuria eder bezain burugogorra suertatu zen, ez baitzuen oholtzatik jaitsi nahi. Azkenean bost gizonen artean, tiraka eta bultzaka jaitsi behar izan zutelarik.

⁵ Jelkaldi: Pastoralaren kapitulu modukoak.

⁶ Kantore: Kantua zubereraz.

⁷ Artzanor: Artzain-zakurra.

10. jelkaldian Telesforo Monzonen Haize hegoa izeneko kantu ederra sartu zuten, baina zubereraz. Hona hemen Alozen entzun genuen bertsoia:

Aize hegoa gaü epela
 Argizagian⁸ argi
 Mutxurdinak leihoetan
 Hegatzean⁹ gatü bi
 Bide ondoan zombait kanta
 Gäüerdiz arduari
 Hargaineko sorgin zaharra
 Keinüka argizagiari.

Aipatzekoa da ere, De Lancreren ihesa kontatzeko Mixel Etxekoparrek egindako dantza ederra. Dantza hau gure plaza eta erromerietan dantzatzeko modukoa da. Ene ustez, erakutsi eta zabaldu beharko litzateke. Badu letra esanguratsua, Ttittikak egina. (137. or.) Azken kantorea (155. or) ere, eder-ederra iruditu zitzaidan. Aloze, Ziboze eta Onize Gainen herrien izpiritua eta auzo-lana maisuki laburbiltzen baititu. Egilea Onize Gainen bizi den Niko Etxart kantari famatua da.

Hor axolbea dügü oroek
 Izan dadin arogaitz edo aize
 Azkarki bateginez hiruek
 Hona Aloze-Ziboze-Onize.

Azken perediküan, 195. koblan, Ttittikak Euskal Herria bitan banatzen duten estatuak gogor kritikatu zituen:

Eüskal Herrian egün
 Ez da bestelakorik ikusten
 Estadoen beharri gorrek
 Süari sü beitätue emaiten.

⁸ Argizagi: Ilargia, iretargia.

⁹ Hegatz: Teilatua zubereraz.

Azkeneko bi koblak (197 eta 198) euskararen aldeko aldarri garbia izan ziren:

Azkenik ohar ttipi bat
Heben zideen güzier
Gure mintzajearen geroaz
Interes zerbait düener.
Aloze, Ziboze eta Onize
Eüskarari gira etxeikiak
Dakian baktokak mintza dezala
Goza dezan bihar haurñiak¹⁰.

Alozeko pastoralak hiru oren iraun zuen, eta hiru orduetan zehar, publikoak adi jarraitu zuen, esku-zarta handiak eskainiz. Bukaeran ere, txalo zaparrada handia izan zen, pastoralaren mezua, edertasuna eta bertan parte hartutako guztien lan handia gogo onez sarituz. Gero izan ziren ohiko antxerak¹¹. 200 eurotan hasi ziren eta Ezpeizek irabazi 1900 euroekin. Horrela, joan den urteko Xiberoko Jauna pastoralean parte hartu zutenak oholtzara igo ziren moñeñak eta aintzina-pika dantzatzera.

Buka dezadan artikulu hau Ttittikak Monzoni Haize hegoa kantuarien bidez egindako aipua gogoraziz. 2010eko pastoralak Barkoxen jokatu da. Keheillek egina izanen da, Zahatüa izeneko; eta 2011n Larrainen, Johaiñe Bordaxarrek idatzitako Telesforo Monzon izeneko. Beraz, badugu etorkizun ederra pastoralendako hurrengo bi urteetan.

Urruñan, 2009ko agorrilaren 7an.
Juseba Aurkenerena Barandiaran

¹⁰ Haurñi: Haurtxoa.

¹¹ Antxerak: Pastoralak bukatzen denean egiten den enkante modukoa. Honen helburua pastoralak egin duen herria sose laguntzea da. Antxeretan irabazten duen herriak eskubidea du bere herritarrek oholtzara igo daitezela eta moñeñak eta aintzina-pika dantzatzu zein dantzari on diren erakuts dezaten.